

ГТАХР 14.25.05

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТҰЛҒАСЫН ДАМУДА ЖАС ЖӘНЕ ДЕРБЕС ЕРЕКШЕЛІКТЕРДІ ЕСЕПКЕ АЛУ

Р.К. Қарсыбаева¹, А.М. Текесбаева²

^{1,2} п.ғ.к., ¹ қауымдастырылған профессор м.а., ² қауымдастырылған профессор
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
email: tekesbaeva_anar@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу-тәрбие процесінде жас және дербес ерекшеліктерін ескерудің маңызы туралы айтылады. Оқушының жас және дербес ерекшеліктерін есепке алу оның тұлғасын дамытудың негізгі факторлардың бірі болып табылады. Автор бастауыш сынып оқушысының психофизиологиялық дамуына тоқталып, белгілі отандық, шетел психологтардың, педагогтардың еңбектеріне талдау жасайды. Сондай-ақ, оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жас ерекшеліктерін ескерудің маңыздылығы туралы қазақ ғалымдарымыздың Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, М.Дулатов, Қ.Жарықбаевтың еңбектеріндегі құнды ой-тұжырымдарға тоқталған.

Түйін сөздер: жас ерекшелік, дербес ерекшелік, даму, оқу процесі, бастауыш мектеп

Бастауыш сынып оқушы тұлғасының қалыптасып дамуы едәуір дәрежеде оның жас ерекшеліктерін есепке алуға байланысты болмақ. Бүгінгі таңда психология мен педагогика ғылымдары бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін, психологиялық мүмкіндіктерін зерттеуде белгілі бір табыстарға ие болып отыр.

Жас ерекшеліктер дамумен тығыз байланысты. Даму үрдісін дұрыс басқару үшін ғалымдар ежелден бері адам өмірін кезеңдерге бөлуге талпынған. Атақты ғалымдар Я.А. Коменский, Н.Д. Левитов, Д.Б. Эльконин, К. Гетчинсон, У.Л. Штерн, П.П. Блонский т.б. дамуды кезеңдерге бөлудің бірқатар түрлерін ұсынады.

Кезеңдерге бөлу жас ерекшеліктің бөлінуіне негізделеді. Жас ерекшеліктер, оның мәні жайында көптеген ғалымдар құнды пікірлер айтқан. Мәселен, И.П. Подласый жас ерекшеліктерге: “Жас ерекшеліктер деп өмірдің белгілі бір кезеңіне тән анатомо-физиологиялық және психикалық қасиеттерді айтамыз”- деген анықтама береді [1; 100]

Белгілі ғалым Ш.А. Амонашвили төменгі сынып оқушыларының психологиялық, педагогикалық ерекшеліктерін: “дүниені диалектика заңдылығына сай түсінудің генетикалық алғашқы пайым жасауға талпынуы”, - деп түсіндіреді [2].

В.В. Давыдов: “... бала мен жасөспірім жас аралығында құпия әлемнен сатылып шығып, ата-ана ықпалынан арылып, жора-жолдастарымен араласып қарым-қатынас жасау, оқу және ойын іс-әрекеттерімен айналысу, оның басты дамуының белгілі құралы”, - [3] деп тұжырымдайды.

Оқыту барысында оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру керектігі жөнінде Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, А. Дистерверг, И.Г. Песталоцци, И.П. Подласый, И.Ф. Лихачев, Ф. Харламов, М.Жұмабаев, Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев, С.А. Қалиев, еңбектерінде айтылған. Жас ерекшеліктерді ескеру - негізгі педагогикалық принциптердің бірі. Я.А. Коменский оқу-тәрбие процесінде жас ерекшеліктерді қатал ескеруді алғаш талап еткен ғалым. Ол өзінің оқыту мен тәрбие дамудың жас ерекшелік кезеңдеріне сай келетін табиғатқа сәйкестілік принципін дәлелдеп, ұсынды. Табиғаттағы әр нәрсе өз уақытында болатыны тәрізді тәрбиеде де барлығы мерзімінде, жүйелі түрде өз ретімен жүруі керек. Тек сонда ғана адамға адамгершілік қасиеттерін табиғи түрде сіңіруге, ақиқатты жас шамасына лайықты толық меңгеруге талпынуға болады. Я.А. Коменский: “Меңгеруге жататындардың барлығын әрбір жаста қабылдауға жеңіл болу үшін жас сатыларына сай сұрыптау керек” – деп ой-тұжырым жасайды [4]. Я.А. Коменский балаға оқу материалын негізгі жағдайлар, нақты жүйе түрінде айтып бергенді маңызды деп есептеді. Ол: фактілерден қорытындыларға, мысалдардан ережелерге, деректіден дерексізге, жеңілден ауырға, жекеден жалпыға өту принципін ұсынды [5]. Ал К.Д. Ушинский болса: “Тек жүйе ... біздің білімдеріміздің үстінен толық билік береді”- деп жазады.

Оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру – негізгі педагогикалық принциптердің бірі болып табылатыны бәрімізге мәлім.

Жас ерекшеліктер әрбір пәнде, оқу материалдарын жүйелі орналасуын көздейді. Сонымен қоса, оқу-тәрбие жұмысының түрлері мен формаларын таңдауды ескертеді.

Оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жас ерекшеліктерін ескерудің маңыздылығы туралы қазақ ғалымдарымыздың да айтқан құнды пікірлері баршылық. Бұл орайда Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, М.Дулатов, Қ.Жарықбаевтың еңбектеріндегі ой-тұжырымдарды айтуымызға болады.

Ж.Аймауытовтың “Тәрбиеге жетекші” атты елеулі еңбегінде мектеп ісі мен білім беру жүйесін, өмір тәжірибесін өзара байланыста, бірлікте қарастырып, баланың жас және дербес ерекшеліктерін есепке алу туралы ойларын ғылыми тұрғыдан негіздеді.

А.Байтұрсыновтың ғалым-теоретик, эстетик-сыншы тұлғасын айқындап беретін күрделі, толымды, туындысы Ташкентте 1926 жылы басылған – “Әдебиет танытқыш” еңбегі. Онда біздің сезініп жүрген нәрселеріміздің барлығы табиғат заттары екенін айта келіп, табиғат дүниелері және адам ісінен шыққан жасанды нәрселер болатынын, жасанды нәрселерді істеуге жұмсалатын адамның өнері, білімі, күші екенін айтады. Сөз өнері сананың үш негізіне: ақыл, қиял, көңілге сүенеді. “Ақыл-ісі – аңдау (байқау), яғни нәрсенің жайын ұғу, тану, ақылға салып ойлану. Қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселердің тұрпатына бернесіне ұқсату, бернелеу, суреттеп ойлау. Көңіл ісі – түю, толғау. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанша, қиялдың меңзеуін меңзегенше, көңілдің түюін түйгенше айтуға жарау”- дейді [6].

Қазақтың қаламгер ұлы ақыны М.Жұмабаев еңбектерінің педагогикалық, психологиялық қағидалары қазақ балаларының тұлға ретінде дамуын жүзеге асырудың негізін құрайды. М.Жұмабаевтің “Бастауыш мектептегі ана тілі” (1928), “Сауатты бол” (1926), “Педагогика” (1922) еңбектері оқушыларды тәрбиелеуде күні бүгінге дейін мұғалімдер үшін, жалпы қазақ оқырмандары үшін баға жетпес шығармалар болып табылады. Әсіресе “Педагогика” [7] атты еңбегі қазақ мектебі үшін таптырмайтын үлгі деп білеміз. М.Жұмабаев “Педагогикада” тәрбиенің мақсатын тәрбиенің төрт бөлімдері – дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, сұлулық тәрбиесі және құлық тәрбиесі туралы, әрбір баланы ұлт тәрбиесімен тәрбиелеуді айтса, психологиялық еңбегінде сыртқы дүние заттары мен көріністері сезім мүшелері арқылы білінетінін айтады. Автор әрбір сезім мүшелеріне жеке-жеке тоқталып, олардың ішінен көру сезімі жан үшін ең қымбат екенін дәлелдейді: “Жанымызда болатын барлық әсерленулердің екінші түрлі айтқанда, біз барлық білімнің төрттен үшін осы көру сезімі арқылы аламыз. Басқа сезімдер арқылы алатын білімдерді, әсерленулерді көру арқылы анықтауға ұмтыламыз”- деп тұжырымдайды ақын [7; 65]. Сол сияқты есту сезімі адамдарды сыртқы жаратылыспен таныстыратынын, оның көру сезіміне көмек көрсететінін айтады [7, 69]. Баланы заттар мен көріністерді таныстыруда оқушы абайлы болмаса, ештеңе ұқпайды, сондықтан оны тәрбиелеу керек деген ой түйеді [7; 74]. Тәрбиелеудің бірден бір жолы - әсердің күшті болуы, яғни әр нәрседен әсер алуға баланың көп сыртқы сезімдерін қатыстыруға тырысу керек. “... баланы бір затпен таныстырмақшы болсаң, сол зат туралы сөйлеп қана қоймай, алып келіп көрсет, көрсетіп қана қоймай, сол заттың суретін салдыр; суретпен ғана қанағаттанба, балаға балшықтан сол затты жасат. Әсердің күшті болып, абайды көп тартуының бір шарты осы” – деген ғылыми тұжырым жасайды ұлы ақын [7, 74-75]. Автор әсердің күшті болуына сыртқы сезімдер неғұрлым көп қатынасу керектігін, әсер жеке және әсер жаңа болуын, жаңа алынатын біліммен ескі білімнің қатынасы болуын айтып, балаға білім бергенде жақыннан алысқа, таныстан жатқа көшіп, жаңа білімді ескі білімге байлап беру керектігін айтады. Жағрапияны оқытқанда, туған ауылдан бастау керектігін ескертеді [7; 74,75,76].

Аталмыш ғалымдардың еңбектерін талдау барысында Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, Ш.Құдайбердиев, М.Жұмабаев өз еңбектерінде оқушылардың жас және дербес ерекшеліктері туралы, оқу-тәрбие процесінде табиғатқа сәйкестілік, мәдениетке сәйкестілік принципін басшылыққа алуды жан-жақты қарастырғанын аңғартты.

М.Жұмабаев ой шығарудың - дедукция, индукция, аналогия жолдарынан талдап жан көріністерінің ең қымбаты ойды айтады. Сонымен қоса тілдің адам және ұлт өмірінде алатын орны жайлы айта келе, әрбір ұлттың тілі сол ұлттың жері мен тарихын, тұрмысын, мінезін көрсетіп тұратынын, қазақ тілінің бай, оралымды, терең екенін тұжырымдайды. “Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түндей тымық, біресе құйындай екпінді тарихы, сары далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі – бәрі көрініп тұр. Қазақтың сар даласы кең. Тілі бай. Осы күнгі түрік тілдерінің ішінде қазақ тілінен бай, оралымды терең тіл жоқ”, - деген пікір айтады [7; 114-115].

Сондай-ақ кемеңгер педагог баланың ішкі сезімдері, олардың жасалауы мен бөлінуін сипаттап, баланың ішкі сезімдерінің ұшқыр болатынын, күшті, құйындай екпінді, тұрақсыз, құбылымпаз, құйындай тез басылатындығын айтып, мысалдармен дәлелдеген [7; 120-121]. Ашу, қорқу, ұялу, достық, сұлулық (эстетика), құлық сезімдері, оларды тәрбиелеу жолдарына ерекше тоқталады [7; 123-141].

М.Жұмабаев баланың жаратылысы ересек адамның жаратылысынан басқа екенін жан-жақты талдап, дәлелдеп, тәрбиешінің негізгі ұстанатын жолдарын белгілейді. Мұнда әрбір ұстаз балаға сенімділікпен қарауға, балаларды сұлулықтан ләззат алуға үйрету керектігін, оларға ылғи пайдалы іс беру қажеттігін, тәрбиені жас шамасына, жаратылысына сай етіп беруді талап етеді [7; 153-154].

Сөзімізді қорыта келе, М.Жұмабаев ұсынған педагогикалық, психологиялық пікірлерді мектеп жұмысын, мұғалімдер тәжірибесін жетілдіруге басшылыққа алынуға болатын құнды пікірлер деп есептейміз.

М. Дулатовтың көрнекті үлгілі жұмыстарының бірі – балаларды оқыту ісіне тікелей араласуы, жәрдемсуі. Ол 1924 жылы “Оқу құралы” атты кітап шығарады. Оның сыртқы бетінде: “Бастауыш мектепте екінші жыл оқылатын қирағат кітабы” деген ескертпесі бар. Бұл оқулық қызықты, құнды және үлкен білімдарлықпен істелген дүние. Аталған оқулық мазмұнына енген материалдар кез-келген қазақ баласы үшін тартымды, әрі түсінікті. Ондағы ертегілер, жүйрік тұлпарлардың, ақылды аңдардың қимылдары мен үндеріне, қылықтарына қанығасыз. Оқулықтағы жаңылтпаш, жұмбақтар, өтірік өлеңдер оқушылардың жас ерекшеліктеріне, олардың ұлттық психологиясына сай жазылған.

Оқушылардың жас ерекшеліктері, олардың психологиясы туралы сөз еткенде Х.Досмұхамедовтың еңбектерінің де мағызы зор. Х.Досмұхамедовтың зерттеулерінде ұлттық психологияның қалыптасуына көп көңіл бөлген. Ол психология, физиология пәндеріне байланысты көптеген терминдік атауларды төл тіліміздің сөздік қорына 20 жылдардың өзінде – ақ іріктеп алып, енгізді.

Аталған қазақ ғалымдарының еңбектеріне жасаған талдау, оқушылардың тұлғасын дамытуда олардың жас және дербес ерекшелігімен санасу керектігін айқындады.

Біз сөз ететін бала дамуындағы негізгі кезеңдерінен кіші мектеп жас шамасы мәселесі. Мұнда ең алдымен оқушылардың жас және дербес ерекшеліктерін жақсы білу қажет.

Бала дамуындағы әрбір жас кезеңі өзінің дара сипатымен ерекшеленеді. Жас ерекшелік кезеңдерін мынадай факторлар анықтайды: мектепте және отбасында бала жағдайының өзгеруі, оның әрекетінің жаңа формалары; тәрбие формасының өзгеруі; бала организмнің жетілуінің кейбір ерекшеліктері.

Бастауыш мектепте оқу процесінде оқушылардың таным мүдделері едәуір түрде дамиды. Мектепте оқу процесінде оқу мотиві қалыптасып, өзгеріп отырады.

Жалпы алтыжасар баланы өмірде үлкен өзгеріс күтеді. Өйткені мектеп жасына өтуі оның негізгі ойын әрекетінен оқу әрекетіне ауысуымен, адамдармен қарым-қатынасының өзгеруі, жаңа міндеттердің пайда болуымен ерекшеленеді.

Биологиялық жақтан төменгі мектеп жасында оқушылардың дене бітімі едәуір жетіле түседі. Атап айтсақ, жүйке жүйесі жетіліп, үлкен ми сыңарының қызметі қарқынды дамиды, аналитикалық және синтетикалық қызметтері күшейеді. Бала психикасы тез дамиды. Кіші мектеп оқушыларының танымдық әрекеті көбінесе оқыту процесінде өтеді. Бастауыш мектеп оқушыларының қабылдауы тұрақсыздығымен және жинақы еместігімен ерекшеленеді. Бірінші және екінші сынып оқушылары қоршаған ортаны көбінесе заттар мен құбылыстардың жеңіл-желпі қасиеттерін, көзге түсетінін жеке тұрақсыз белгілерді ұғыну негізінде қабылдайды.

Балалардың жасын түрлі кезеңдерге бөлуде олардың іс-әрекетінің түрлі сатылардан өтуіне, анатомиялық-физиологиялық және психологиялық дамудың өзгешіліктерін бір-бірінен ажыратпай бәрін бірге алып қарастыру керек.

Кіші мектеп оқушыларының зейіні көлем жағынан шектелген болады. Олар тез алаңдайды, естігендерін тез ұмытады, өз жұмыстарында қатені көп жібереді, оны орындап отырған кезде кенеттен басқа іске алаңдауы кездеседі.

Бастауыш сынып оқушыларының таным әрекеті оқу процесінде өтеді. Бастауыш мектеп балаларының ойлауы оның даму және таным әрекетінің даму процесінде біртіндеп қалыптасады. Олардың ойлауы эмоционалды-бейнеліден, абстракты-логикалыққа қарай дамиды. Бастауыш сатының міндеті – бала ақыл-ойын себеп-салдар байланысын түсіну деңгейіне дейін дамыту.

Оқушылардың таным әрекетінде ес үлкен роль атқарады. Есте сақтаудың табиғаты мен механизмін білуге адамдар ерте кезден-ақ талпынған. Көне грек философы Аристотель естің жұмысы туралы арнайы еңбек жазған. Есте сақтаудың бала өмірінде, жалпы адам өмірінде маңызы зор. Ол белгілі бір білім, тәжірибе жинап, оны байытуға ғана емес, сонымен қоса адамның ақыл-ой қызметін жақсарту үшін де қажет. Есте сақтаусыз балалардың елестете алуы мүмкін емес, қиялдай білу мен шығармашылығы дамымайды.

Қорыта келгенде, белгілі отандық және шетелдік психологтардың, педагогтардың, қазақ ағартушыларының еңбектерін зерделей келе, оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жас және дербес ерекшеліктерін ескеру - тұлғаны дамытудың жетекші факторы деген ой тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Подласый И.П. Педагогика Новый курс. М., 2000 г. - 576с.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! М, 1983. – 60 с.
3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении педагогики. М., Просвещение, 1972. – 194 с.
4. Коменский Я.А. Великая дидактика. Изб. Пед. Соч. – М., 1982 Т.1. – 329с.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика. Изб. Пед-ка М., 1955.
6. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. - 141 б.
7. Жұмабаев М. Педагогика. А.: “Ана тілі” 1992, -160 б.

УЧЕТ ВОЗРАСТНЫХ И ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ

Р.К. Қарсыбаева¹, А.М. Текесбаева²

^{1,2} к.п.н., ¹и.о.ассоциированного профессора, ² ассоциированный профессор

^{1,2} Казахский Государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

email: tekesbaeva_anar@mail.ru

В статье говорится о значении учета возрастных и индивидуальных особенностей учащихся начальных классов в учебно-воспитательном процессе. Одним из основных факторов развития личности является учет возрастных и индивидуальных особенностей учащегося. Авторы раскрывает психофизиологическое развитие учащихся начальных классов, анализируя труды известных отечественных и зарубежных психологов, педагогов. Отмечается, что важность учета возрастных и индивидуальных особенностей младших учеников в учебном процессе была отражена в работах таких казахских ученых, как Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ш.Кудайбердиев, М. Дулатов, К. Жаркынбаев.

Ключевые слова: возрастная особенность, индивидуальная особенность, развитие, учебный процесс, начальная школа

ACCOUNTING THE AGE AND INDIVIDUAL FEATURES OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY

R.K. Karsybayeva¹, A.M. Tekesbayeva²

^{1,2} Cand.Sci. (Pedagogy), acting associate professor¹, associate professor²

^{1,2} Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

email: tekesbaeva_anar@mail.ru

In this article authors talks about the importance of accounting the age and individual feature characteristics of primary school students on educational process. One of the most important factors of personal development is the consideration of the age and individual features of pupil. Author reveal the psycho-physiological development of primary school pupils and analyze the works of famous teachers and psychologists of Kazakhstan and foreign countries. It is mentioned that the importance of taking into account the pupil's age and individual features on educational process was noted in the works of such Kazakh educators as Zh.Aymautov, A.Baitursynov, M.Zhumabaev, Sh. Kudaiberdiev, M.Dulatov, K. Zharykbaeyv.

Key words: age features, individual features, development, educational process, primary school

Редакцияға 31.01.2019 қабылданды.